

ÁRPÁS KÁROLY

Ikerajándék

ZALÁN TIBOR KÉT ÉVTIZEDE

Az egyetemi megkapaszkodás sikerült, sőt a második év is, amikor 1977-ben bekerülhettem a szegedi Eötvös Kollégiumba, amely a budapesti mintájára szerveződött. Abban az időben kezdett a Móra Kollégium feljönni, ám az Eötvös jobb helyen volt. Az ember – ha nem is kamasz módjára – büszke volt arra, hogy ismeri Totik Vilit, hogy a tétékások nem tekintik szakbarbárnak, hogy Nagy Gézával a francia újregény forrásvidékét járhatja be (tekintettel a magyar kísérletekre is), s hogy hol olyan bölcsé-

szekkel lakik egy szobában, mint például Szigeti Csaba vagy Csapodi Miklós, hol pedig fantasztikus vegyesekkel. S akkor a szovjetunióbeli részképzésből megjött a szoba üres ágyáról hiányzó Zalán Tibor is, aki később, rövid időn belül – szüksége volt rá – „kisajátította” magának az egyik „kistanulót”.

Az akkor még inkább hajadonfótt, de már az elmaradhatatlan sállal járkáló költőt szinte mindannyian dédelgettük. Nem is annyira a Tiszatáj 1974-től kezdődő közlései adták a rangját, mint inkább az egyetemista kiadványban, a Bölcsészben megjelenő versei és esszéi, Peczával (Pelczér István – lásd *Amerika, körülírások, munkapad* – Tatabánya, 1992) tartott költői estjei, amelyet koronázott az 1979-es antológia: a *Gazdátlan hajók* (Szeged). Fogalmunk sem volt arról, hogy a kötetkiadásra készülő szerző milyen csikicsuki-játék alanya lett a kiadó és a „lektorok” jóvoltából.

Olyan közel voltam Zalánhoz, hogy nem mertem még elgondolkodni sem azon: mi vonz benne – s még ma is irracionális szálakat bogozgatok. Például: Hársfa utcában lakom, s a Lipák szlovákul hársfát jelent; csak 298 nappal idősebb – s édesanyja szintén Ilona; apja kubikus, az enyém szíjgyártó; mindketten első generációsak vagyunk; ő Nagykorörsön végez a gimnáziumban, én Kiskörörsön a szakközépben; mindketten magyar szakra jelentkezünk (bár ő orosszal párosítja és elsőre bejut); vannak azonos helyek, ahová eljutunk külföldön; megérint bennünket a színház és a média; mindketten tanítunk szakközépiskolában – s ami talán a legszorosabban összekötött vele: magam is tollforgató vagyok. Az elmúlt tíz évben már csak a laza baráti kör, a szórványos levelezés és az egyre kiteljesedő életmű kapcsolt össze Zalánnal – s most eljött az ideje a számvetésnek, hiszen az 1974-ben szárnyra bocsátott költő két gyűjteményes, összegző kötettel jelentkezett az idei könyvvhéten.

Ki a költő Zalán Tibor? Nem felelhet erre a kérdésre a magyar Ki kicsoda szócikke. Milyen művész és milyen ember? Az olvasat talán túl személyes, de József Attila szavai érvényesek: „csak másban moshatod meg arcodat”. Az értelmezés tárgya a költői életmű – az életmű pedig nemcsak a világ, hanem a költő inkarnációja is.

Az elhíresült, tizenöt évvel ezelőtt írt *Arctalan nemzedék* című esszéjében (*Életünk*, 1979/11) azoknak a fiatal, induló költőknek a helyzetét határozta meg, akik között a már említett antológia mellett előkelő helyet biztosított neki a *Földfogyatkozás* című kötete (Bp., 1980). Az eredeti (a megváltoztatott) cím – Heródes-idő – sokkal nyilvánvalóbban utalt volna arra a költészeti hagyományra, amelyet később a költő így nevezett meg: „népies-szürrealista”. Az öt ciklusba rendezett ötvenöt vers mintegy harmada volt az addig írtaknak, s a József Attila-i, Nagy László-i hagyomány mellett Ady Endre hatása is erőteljesen jelentkezett. (Ezt alapozta meg többek között a Bölcsész 1977-es decemberi számában közölt Ady-esszéje, a *Babonák ürügyén*.)

A Keresztury Tibor-interjúból tudjuk (*Alföld*, 1989/3), hogy innen indul el új utakon – ha másfelől közelítünk, akkor azt a lehetőséget éli meg, amelyre Adynak már nem maradt ideje. Mindenesetre, egy későbbi beszélgetésben maga is az „avantgarde”-hoz sorolja a következő évek kötetbe rendezett verseit: a *Ver(s)ziók* antológiáét, amelyet Kulcsár Szabó Ernővel szerkesztett (Bp., 1982), és a sokakat megbotránkozató *Opus No 3: Koga* alkotásait (Bp., 1984). A Koga négy „könyvébe” rendezett és Jankovics József segítségével megjelentetett huszonöt vers teljes megújulás volt, a már-már performance határáig eljutó Zalán e művekben próbált meg szakítani a magyar vers nemzetinek tekintett hagyományával. (A neoavantgarde vonzását Kassák példája is erősítette – Zalán örömmel üdvözölte a rokon gondolkodású Aczél Géza Termő avantgarde című tanulmánykötetét – Bp., 1988). Ebben az időben hasonló versei megjelentek a (rég)

Új Symposiontól a párizsi Magyar Műhelyen át az amerikai Szivárványig. Emlékszem, egyik szegedi költő estjén, míg az előadó tolmácsolta egy hosszúversét, maga a költő némán, az üres papír és a toll lehetőségeinek ambivalenciáját adta elő vörösbor és fekete kalap kombinációjával.

Mindez azonban mégsem jelentette Zalán költészetében az avantgarde, pontosabban a neoavantgarde valamiféle hegemoniáját, hiszen az *Álom a 403-as demokráciában* (Bp., 1984) című kötet költeményeit – még ha nem is kötött formájúak – nem lehetett ezekkel összekapcsolni. A JAK-füzetek 8-astól formájában is különböző, de az ott közölt versekkel nagyjából egyidős gyűjtemény öt ciklusban olyan huszonegy alkotást fogott össze, amelyekre majd később három következő verseskötete épült. Úgy vélem, költői pályáján ezt tekinthetjük egy újabb szakasz kezdetének – s maga a költő is más-keppen definiálja verseit: „neoromantikus” alkotásoknak tartja őket. Kérdés azonban, hogy mi is ez a „neoromantika”.

Ha az *és néhány akvarell* (Bp., 1986), a *Hagyj még, Idő!* (Bp., 1988) és a *Borús regeli üzenetek* (Bp., 1989) című kötetek költeményeit vizsgáljuk, akkor lesz ugyan némi sejtésünk arról, hogy mit nevez Zalán neoromantikusként – ám ez a sejtés kevés a meghatározáshoz. (Meggjegyzem – és ez még nehezíti is dolgunkat –, nevezte ő az opuszait „neoelektikusnak” is.) Azt gondolom, hogy a 19. századi romantika jellemzőinek (formabontás, a szerves forma elméletének a föltámasztása, egyfajta zsenikultusz és a nemzeti elkötelezettség) a neoavantgardhoz kapcsolása (hiszen a romantika is lázadás volt a klasszicizmus esztétikája és kiüresedett formái ellen) tekinthető e műző jelentéstartamának. Ha e fogalom köré rendezhető a Zalán-féle meghatározás („neoromantikus”) tartalmi jelentése, akkor még mindig kérdés, hogy ezzel hogyan fér meg a Kortárs versrovatanak a vezetése (1985-től), a hangjáték- és drámairás föllendülése vagy sikeres gyermekregénye (*HI-SZEN, a guruló madár* – Bp., 1988). Az biztos, hogy a szakma odafigyel arra, amit Zalán Tibor csinál: 1984-ben Graves-díjat kap, 1986-ban a clevelandi József Attila-díj az elismerés, majd 1987-ben megkapja a hazai József Attila-díjat.

Az *és néhány akvarell* harminckét verse egyetlen műfaj, az elégia köré szerveződik – bizonyítva az ókori műfaj időtlenségét, valamint a tartalmi jellemzők determináns szerepét. A szerző mintegy visszatér a múlt század végének, e század elejének ahhoz a gyakorlatához, hogy a klasszikus poétikai formához kapcsolt tartalmi jegyeket megőrzi, ám azt új formába rendezi. A költő minimálisra egyszerűsített eszközökkel él, csak jelzesszerűen alkalmazza a formabontást, ráadásul a képszerűség a szokásosnál erőteljesebb – az egyébként hétköznapi témakörben. Ám jól vigyázzunk a műfajbesorolással! A neoromantikus eszmény megkérdőjelezi az ilyen kategóriákat. Mégsem lehet véletlen, hogy ez a kötet lesz az alaphangütése annak a musical-szerű, sikeres darabnak, amelyet Huzella Péter *Túloldalon* címmel adott elő, mintának tekintve a Bereményi Géza–Cseh Tamás kettős műsorait. Úgy tűnik, a közönség fogékony az elégikus valóságkép iránt. Kár, hogy szövegszerűen hozzáférhetetlen – így érdemi véleményt nem mondhatunk róla.

A *Hagyj még, Idő!* hét ciklusba rendezett ötvenhét verse viszont inkább a neoavantgarde felé mutat – s nem elsősorban a Török Lászlóval közösen készített képversmontázsok miatt. Úgy látszik, hogy Zalán nem akar, nem tud eltávolodni azoktól az eszközöktől, amelyek számára nevet, publicitást és sikert biztosítottak. Ugyanakkor műveiben – mint ebben az időben a neoavantgarde alkotások jó részében – valamiféle kifáradás érzékelhető: az ötlet, a kiemelt eszköz és/vagy verskompozíciós elv esetenként már kevés ahhoz, hogy egy-egy verset „elbíron”. Ráadásul 1988-ra már a neo-

avantgarde és a posztmodern elveszíti különlegességét, eszközei mindennapossá válnak. Ami pedig a politikai töltést, az „ellenzékiiséget” illeti – azt hiszem, ekkor már a költészetben nincs megkülönböztető jelentősége (a politika visszaveszi szerepkörét).

Talán ezért is olyan bizonytalan helyzetűek a *Borús reggeli üzenetek*. A harminchárom költői levél – pontosabban ehhez közelítő (itt némiképpen önironikus) – műfaj megállta ugyan a helyét a korabeli folyóiratközlésekben (és a magánlevelekben), ám a történelmi idő kiszaladt alóla. Elgondolkodhatunk azon is, hogy ez a jelzett klasszicizálás mit takarhat? A sikeres neoavantgard állóképpé merevítését, vagy az idő más formájú foglyul ejtését? Esetleg egy értékszembesítés alapját?

Valószínűnek tartom, hogy ettől a bizonytalanságtól nem tudott elszakadni az *Amerika, körülírások, munkapad* (Tatabánya, 1992.) című, sokszor a nosztalgia határán álló önvallomásos esszéjében sem – véleményem alátámaszthatják a *Kívül* (Pécs, 1993) című verseskötetébe illesztett versei is. Ezekre a versekre már nem áll a szerző minősítése: „klasszicizál”. Ez a hatvanhat, ciklusokra nem bontott vers legföljebb a megszűnő neoavantgarde klasszicizálási kísérletének tekinthető – ha ugyan –, s a zalános versszerkezet „lecsengésének”. A kötet írásaiban többször is érezhető, hogy a zaláni nagyívű kezdes, a formabontás merészsége, az önkifejezés őszinte vágya elveszti egyensúlyát és arányait a hozzá képest szegényebb tartalom miatt. Nem gyenge versekről van szó, hanem a valóság egyensúlyvesztéséről, amelynek csak most kísérletezi ki a megfelelő poétikai keretet – s a kísérletek kísérletek. A megújuláshoz szükséges zárás lehetőségét és szükségességét teremtette meg a kettős, gyűjteményes-összegző kötet.

A szerző tudatában van ennek a lehetőségnek, lásd a gyűjteményes kötetek alcímeit: Tizenöt év verseiből (ez a *Seregszámla* alcíme) és Álom a napon felejtett demokráciáról (az *Áttűnések – Áttűntetések* kiegészítő címe). Hogyan használja ki Zalán Tibor a neki adatott esélyt?

A két kötet bemutatásakor ugyan támaszkodhatunk az eddig megjelent verseskönyvekre, ám föltételezhetjük, hogy az olvasó csupán a tárgyalt könyveket fogja választani, megismerni. Ezért elsősorban a gyűjteményes kötetek összhatására kívánunk kitérni, s csak másodsorban arra, hogy azok hogyan kapcsolódnak az életműhöz. Külön kellene beszélni a kettős kötet létrejöttének körülményeiről, amelyek nemcsak a válogatást határolták be, hanem a kompozíciót is meghatározhatták. Ám e tárgyban csak anekdotaszintű ismereteink vannak – igaz, magától a szerzőtől (író-olvasó találkozó a Somogyi Könyvtárban 1994. június 2-án). Az *Áttűnések...* anyagát egy Zalánrajongó (Domonkos Sándor) már 1992-ben szeretne volna megjelentetni, elsősorban azért, mert az eddigi kötetek alacsony példányszáma könyvritkasággá tette azokat (például az *Álom a 403-as demokráciában* című kötet könyvesbolti példányait itt Szegeden pártmegbízatásból fölvásárolták). Ám ez a szándék akadályba ütközött: egyrészt Zalán az útikönyvével, hangjátékaival és az új kötetével volt elfoglalva, másrészt a Pesti Szalon 1993-ra ígérte a költőnek egy gyűjteményes kötet kiadását. Hogy a kiadó hogyan és miért húzta a megjelentetést – közben húzva a terjedelmen is –, arról ők tudnak. Mindenesetre a szerző most már él az olvasói ajánlattal, és a művek másik hányadát az Aqua Kiadónak adja. Nagyjából egy időben kerül a két kötet a boltokba – s a Zalán-gyűjtők könyvespolcára.

A vizsgálatot az előbb elkészült *Seregszámlával* kezdjük. A kötet előkészítettségére, szigorúbb szerkesztésére utal a tudatos ciklusrendezés, valamint a reprezentatív válogatás. Az első ciklus: *Egy másik vörösszöke*hez 14 verset tartalmaz: 11-et a *Földfogyatkozás* 55 verséből, egyet az *Álom a 403-as demokráciában* 21 alkotásából és egyet,

a cikluscímadót a *Hagyj még, idő!* 57 költeményéből. A megidézett Apollinaire-től, pontosabban a különböző avantgarde irányzatok iránt fogékony francia mester evokációjától némiképp eltér annyiban, hogy a ciklusra az első, még nem neoavantgarde kötet nyomja rá a bélyegét. A költő azonban visszakanyarodik a példának tekintett mesterhez, mert az eredetiből nem a jellegzetesen „népi-szürrealista” verseket választotta ki, hanem többségében olyanokat, amelyek már a neoavantgarde felé mutatnak. Véleményünk szerint Zalán némiképpen átértékeli indulását. Érdekes viszont az, hogy az életmű időrendi követése helyett (megszokott rendje ez a válogatott köteteknek) Zalán „ugrik”: a második ciklusa – *És néhány akvarell* – nemcsak címében egyezik meg majdnem az egyik korábban megjelent kötetével, és így változatlan sorrendben közli az eredeti 32 versét, hanem mintegy „kihagyja” az időközben született neoavantgarde költeményeit. A könyv érintetlensége arra enged következtetni, hogy maga a költő is egyik legjobb kötetének tartja – egyetértünk vele. Annyit azonban hozzá kell tennünk, hogy a ciklusok arányosságát ez a nagyobb terjedelmű egység megbontja. A harmadik cikluscím szintén kötetcímmre utal: *Borús reggeli üzenetek – válságlíra*, ám az alapos rosta – 12 vers maradt az eredeti 34-ből – azt mutatja, hogy már az eredeti sem lehetett egységes egész. Ezek az álepisztolák (szemben az előző ciklus pszeudo-elégiáival) nem alkottak szerves egységet – érdemes kézbe venni az eredeti kötetet, és elgondolkodni azon, hogy miért maradtak ki azok, miért maradtak meg ezek. Itt jegyzem meg, hogy a ciklusépítkezés önkényes ugyan, nincsenek rá szabályok, ám az egyszer már ciklusba rendezett vers mindig hordozni fog egy olyan mellék- és többletjelentést, amely a társult versekből származik – igen indokoltan lehet csak ezt megváltoztatni: s ez az indoklás hiányzik. A negyedik ciklus *A tenger ideje* címet viseli. 20 verséből 19 vers a *Hagyj még, idő!* 57-jéből származik (természetesen borítva az ottani ciklusokat), 1 pedig kötetben még nem jelent meg: *A bogaras ház*. Az „új” vers érdekességét az adja, hogy egyszerre érezzük rokonságát az *és néhány akvarell*, a *Borús reggeli üzenetek – válságlíra* és az *Opus No 3: Koga 2.* könyvének verseivel. Ez viszont ellentmond annak a várakozásnak, hogy a következőkben neoavantgard verseit olvashatjuk – inkább az úgynevezett neoromantika hátterét vizsgálja föl a költő (némi rokonságban az *Álom a 403-as demokráciában* alkotásaival). Az ötödik ciklusban, a *Közelítő álom* 6 versében viszont már ez az eddig hiányzó neoavantgarde hang szólal meg, összeérve a posztmodern fölütéssel is. A gyűjteményes kötetet rendező költő talán azzal is hangsúlyozni kívánja, hogy nem újraközlésekről van szó (a Pesti Szalonnak készült!), hogy amikor lehet, akkor él a kompozíciós kísérlettel: megváltoztatja az eredeti helyet és sorrendet (l.: *Hagyj még, idő!*). Ráadásul a hat vers filozofikus rokonsága ezzel jobban érvényesül. A hatodik, a záró ciklus ismét egy kötetcímet visel: *Kívül*. Nos, a ciklus 32 verse fele sem az eredeti kötet munkáinak (66). Ha a korábbi kötetekre rá is nyomta, nyomhatta bélyegét az állami könyvkiadói monopólium, erre a legutolsóra semmiképpen – nem értjük, hogy miért kellett így válogatni, nincs is magyarázatunk rá. Ismét az eredeti kötetet kell levenni a polcról, hogy tájékozódjunk.

A számadás – e költői enumeráció – 116 verse arra törekszik, hogy az olvasó számára azt a Zalán Tibort állítsa az előtérbe, akinek a költészete a különböző ma élő/ható stílusirányzatokat szintetizálja, egyezteteti. Bemutatott opuszaiban kevesebb a lázadás, visszafogottabb a neoavantgarde hang – s hiányzik az indulás sajátos Zalán-világa, amely ha mutatott is epigon vonásokat, de érthetővé tette az *Arctalan nemzedék* kamaszos tragikumát. Ennek ellenére, s talán éppen így lesz fontos ez a kötet: Zalán irodalomtörténeti helyet jelöl ki magának. Ez nagyjából megegyezik Kulcsár Szabó Ernő összegzésének megállapításaival (A magyar irodalom története 1945–1991-ig, Bp., 1993).

S most lássuk a másik kötetet! A 11 oldallal vastagabb könyv, az *Áttűnések – Áttüntetések* csak 51 címet tartalmaz, ráadásul ebből 7 már a *Seregszámlába* is bekerült. Talán a szimmetria kedvéért, de Zalán itt is 6 ciklust formált – bár az újraközlés szándékát itt jobban megőrzi, s hasonlóan az előző kötethez, vajmi keveset törődik a hagyományos ciklus- és kötetszerkesztés szempontjaival. Az első ciklusa, a *Három hosszúvers* sorrendjében is megegyezik az *Opus No 3: Koga* három nyitóversével. Mondhatni, teljes fegyverzetében toppan elének az irodalmi fegyverek. Zalán poémái – s ebben különböznek a párizsi Magyar Műhelyesek alkotásaitól – még nem szakadtak el a népi hagyománytól, még nem burjánzottak el Juhász Ferenc-esen, hanem a fiatalság és az adys élet-vágy teremtményei. Sodró lendületük – gondoljunk csak például az *Ének a napon felejtett hintalóért* poémára – hiányzott az előbbi kötetből, s így a költő Zalán önmeghatározásából.

A második ciklus szintén érintetlen beillesztés az *Opus No 3: Koga* verseiből: *Megfigyelések és szabad leírások a visszavonulás díszletei között*. Úgy tűnik, hogy a szerzőnek fontosak ezek az epizált ciklussá rendezett töredékek – időnként úgy érezhetjük, hogy ez az *akvarellek* forrásvidéke. Itt éreztük először azt a költői szándékot, hogy végre visszafogás nélkül éljen az újraközlés lehetőségével, ezzel mutatva be a művészi pályakép töretlenségét.

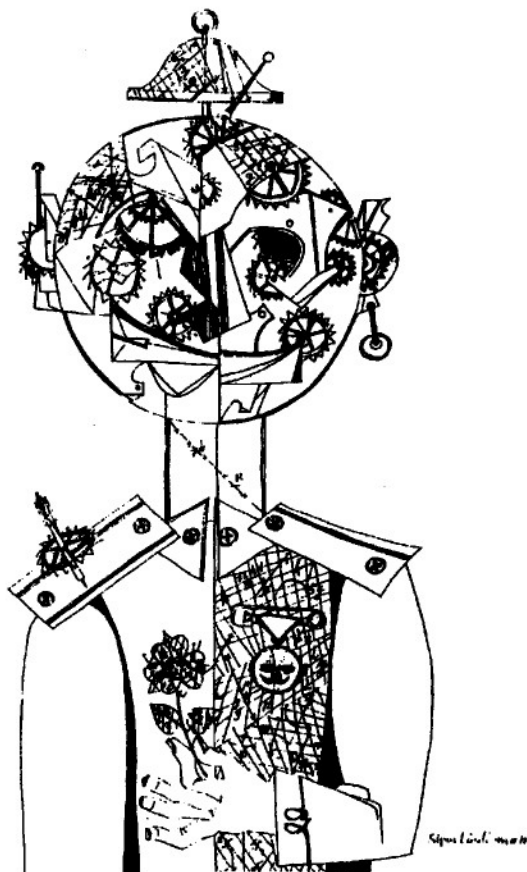
Nem maradt ki az *Opus No 3: Koga* ciklusaiból ismert trükkös gyűjtemény sem – ez lett a harmadik: *111111 szabálytalan szonett*. A különbözőképpen megformált és deformált hét szonett az induló költőt idézi, a *Földfogyatkozás* korának költőjét. Hiába a bűvészkedés, már 1984-ben kiderült, hogy csak a formát változtatta meg, a tartalom és világkép megmaradt. Ideillik ez a hét vers, mert a művész indulását világítja meg – és sokkal plasztikusabban, mint a másik kötet nyitóciklusa! Ugyanakkor ez a visszautalás nem akasztja meg a folyamatot, hiszen a szerves egység már az *Opus No 3: Kogában* megvalósult. A negyedik ciklus teljes újraközlés. Az *Álom a 403-as demokráciában* című ciklus – hasonlóan a másik kötet, és néhány *akvarell* közléséhez – arra enged következtetni, hogy Zalán korszak- és életmű-meghatározónak tartja ezt a kötetét. Ha ez a neoromantika kezdete, akkor igaza is van. Gyorsan ellensúlyozza viszont ezt a hatást az ötödik ciklus – *Még két vers* – költeményeivel. Az *Opus No 3: Kogából* ismerős (*Mit tetél a repülőmmel, Margaríta*) és a *Hagyj még, idő! Mentholos görögdinnyéje* a posztmodern felé nyitást érzékelteti. Szerencsés ellentétnek tekinthető, mert mintegy le is zárja a pálya eddigi ívét. A gyűjtemény irodalomtörténeti jelentőségét a hatodik ciklusban közölt művek adják. A *Feltételes megálló (Újabb versek)* – a kötetben így, a tartalomban már „Újabb írások” – 23 alkotása a ma költőjével ismertet meg. Miért olyan fontosak ezek a művek? Azért, mert a két, vagy akár csak a második kötet olvasója nem talál jelentős különbséget az új és a régi versek között. Ez először is azt jelenti, hogy a húsz év alatt Zalán önálló hangú alkotóvá magasodott. A korszak irodalomtörténete számolni fog életművével, tevékenysége utódokat, epigonokat vonz. Másrészt azt is jelenti, hogy bár a gyűjteményes kötet megadott ilyen lehetőséget is, mégsem tekinthető sem az egyik, sem a másik összegzése szakaszhatárnak: egyelőre – főleg az utolsó 23-ra is támaszkodva – nem várható Zalán megváltozása, megújulása. Fontos kötet a két válogatás, mert a pálya bemutatása mellett egyszerre ismerkedünk meg a költő önértékelésével, s kapunk információt arról is, hogy 1993–94-ben kit, mit tekintett a kiadó és az olvasó vásárolhatóknak, vásárolandóknak.

Zalán Tibor költő – ám költőiségének jegyeit nem lehet pusztán verseiből összeadni. Hozzá kell venni az irodalmi életben érzékelhető tevékenységét – nemcsak esz-

széit, hanem versrovatvezetői, folyóirat-szerkesztői munkáját (Iskolakultúra, Szivárvány). Költőségének része levelezése és baráti köre. Nem ismerhetjük meg hangjátékai és drámái nélkül – s talán epikája is (eldugott novellái és készülő *Papírváros* című regénye) segítségünkre lehet e sajátos „hermeneutikában”.

Szeretni kell a költőt? – Szeretni kell a költészetet! Zalán Tibornak alkalma lett arra, hogy az olvasói, az olvasók elé tárja költészetének a javát. Kosztolányi Dezső szavával szólva ikerajándék ez a lehetőség. Zalán élt vele – éljünk vele mi is! (Zalán Tibor: *Seregszámla*. Tizenöt év verseiből. Bp., 1994., *Áttűnések – Áttüntetések*. Álom a napon felejtett demokráciáról, Bp., 1994.)

Köszönöm a szegedi Deák Alapítvány segítségét!

SIPOS LÁSZLÓ